

ШКІРЯНИЙ КУСТАРНИЙ ПРОМИСЕЛ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Оксана СЕМЕНОВА

аспірантка ННДІУВІ

Анотація. У статті висвітлено питання вивчення стану розвитку шкіряного кустарного промислу українців Середньої Наддніпрянщини в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. як офіційними установами (губернськими земствами, статистичними комітетами, урядовими комісіями), так і окремими дослідниками. Наявну літературу про кустарну обробку шкіри та хутра на території Середньої Наддніпрянщини умовно можна поділити на три періоди: дорадянський, радянський та пострадянський (сучасний). Автор розглядає написані в дорадянський період (1850 – 1917 рр.) етнографічні матеріали та наукові праці, які створили базу для подальшого вивчення питання розвитку шкіряного кустарного промислу в Середній Наддніпрянщині.

Ключові слова: шкіряний кустарний промисел, періодичні видання, наукові дослідження, дорадянський період, губернські земства.

Народні ремесла становили важливий напрямок господарської діяльності українців Середньої Наддніпрянщини. Особливе значення мав шкіряний кустарний промисел, оскільки він забезпечував населення шкірою та хутром, які використовувалися для пошиття одягу, взуття, чемоданів, подушок, матраців, шкіряних рукавичок, для оббивки екіпажів, виготовлення ременів, кінської зброї, музичних інструментів (волинка, бубон) тощо.

Вивчення питання розвитку шкіряного кустарного промислу українців Середньої Наддніпрянщини знайшло своє відображення у працях багатьох дослідників. Наявну літературу про кустарну обробку шкіри та хутра на території Подніпров'я умовно можна поділити на три періоди: дорадянський (1850–1917 рр.), радянський (1917–1991 рр.), сучасний (з 1991 р.). У дорадянський період з'явилися дослідження кустарної промисловості Російської імперії фахівцями різних напрямків: етнографами, економістами, статистами.

Перші спроби аналізу селянських промислів зроблені у 50-х роках ХІХ ст. у формі уривчастих заміток та невеликих статей, які були далекі від ґрунтовних наукових досліджень. Стаття М. Степового «Народная одежда. Нежинский уезд» у журналі «Киевская старина» висвітлює шкірообробний кустарний промисел селян Чернігівської губернії, зокрема, зазначено, що в Ніжинському повіті вичинкою овчини займалися переважно прийшли овчинники з Калузької та Тульської губерній. Кожухи тут шили з білих недублених овчин кустарної вичинки, з невеликими стоячими смушковими комірами та обшитими

смушком рукавами та кишеньками. Побутували два види крою таких кожухів: до вусів та до толби (в талію, без складок). Заможні селяни мали святкові кожухи, покриті черкасином. В с. Лосинівка Ніжинського повіту поверх кожуха на шию чоловіки надівали білу хустку з червоними повздовжніми смугами. Взуттям слугували чоботи з юхти та шкапини, широкі, з підборами, густо підбиті залізними цвяхами. Серед головних уборів поширеними були невисокі циліндричні шапки зі шкур ягнят. Жіночим верхнім зимовим одягом були кожуханки, які зазвичай покривалися темним сукном; зрідка зустрічався шушун – довгий одяг на зразок халата з овчини, покритий синім сукном – для зими та з пелериною, покритий парчею або жовтим сукном – для літа; зимовим взуттям були юхтові чоботи, літнім – черевики [1, 277–283].

У статті «Народная одежда. Козелецкий уезд» М. Степовий зазначає, що поширеними видами верхнього хутряного одягу в Козелецькому повіті Чернігівської губернії були кожухи, зрідка толуби. Кожухи шили до двох вусів або «під заборку», тобто з кількома складками в талії, зазвичай підперізували червоним, синім або зеленим поясом. Крім чобіт та черевиків, чоловіки носили також валянки («лямці»); поширеними головними уборами були високі смушеві шапки. Жіночим зимовим верхнім одягом слугували кожуханки, хутрянки, зрідка толуби; крім звичайних чобіт, носили також червоні сап'янці [2, 447–450].

Розділ «Одежда» в публікації «Житье-бытье Лубенского крестьянина» В. Милорадовича подає інформацію про верхній зимовий одяг,

взуття, головні убори селян Лубенського повіту Полтавської губернії: жіночі кожушанки (нагольні, червонодублені, криті сукном) з різними видами комірів («закачисті», «стоячі», «лежачі»), літні жіночі черевички на високих підборах з чорної шкіри, підковані цвяхами або підківками, та зимові суцільні чоботи («витяжки») або зшиті («пришви»). На північ від Лубен побутовали двоколірні чоботи «чорнобривці», «чорнохалаявці» (чорні переди та жовті халаяви) та одноколірні чоботи (зелені, жовті, червоні). Чоловіки майже в усі пори року носили чорні (рідше сірі) шапки з овечого хутра. Кожухи шили з 7 – 9 овчин, оздоблювали хутром ягнят. Носили нагольні кожухи близько 15 років, а потім покривали чорним сукном або черкасином. Чоловічим взуттям слугували чоботи, які шили з юhti або шапини. Крім чобіт, носили й постолі, зовсім бідні люди – личаки з кори [3, 85–91].

У кінці XIX ст. етнографічні дослідження на території Російської імперії здійснювалися переважно науковими товариствами. Так, Етнографічним відділенням Імператорського російського географічного товариства (ІРГО) було засновано журнали «Этнографический сборник», «Вестник ИРГО», «Живая старина», в яких друкувалися статті про народний побут та матеріальну культуру народів Російської імперії, в тому числі українців.

У дослідженні А. Іваниці «Домашний быт малоросса, Полтавской губернии Хорольского уезда» описуються комплекти традиційного чоловічого і жіночого літнього та зимового одягу українців, серед виробів зі шкіри та хутра тут зустрічаємо чоловічий кожух, тулуб та жіночий кожух. Жіночий кожух мав два коміри: короткий стоячий та напівкруглий, що накладався на плечі та пришивався до короткого коміра. Жіноча кожушанка шилася з вироблених овчин молодих овець та покривалася зверху тканиною, довжиною вона сягала колін. Шапки, зшиті зі смужку чорного чи сірого ягняти, мали смужковий околиш та суконний верх. Серед взуття згадуються чоловічі чоботи, виготовлені з простої шкіри висотою до колін, підбиті залізними підківками, та пошиті з сиром'ятної шкіри постолі. Жіночі чоботи відрізнялися від чоловічих більш витонченою формою та широкими залізними підковами [4, 343 – 345].

У статті «Быт малорусского крестьянина» А. Афанасьєв-Чужбинський описує види поширеного чоловічого та жіночого взуття (чоботи та черевички – у багатших, постолі – у бідніших), зазначаючи, що, йдучи до церкви або в гості, жінки несли чоботи в руках і надівали їх, лише підійшовши до місця призначення [5, 152].

В іншій праці А. Афанасьєва-Чужбинського «Поездка в Южную Россию. Очерки Днепра», зокрема в розділі «Общий взгляд на быт приднепровского крестьянина», йдеться про такі елементи хутряного та шкіряного одягу, як шапка (пошита із сірих, чорних або білих мерлушок, зазвичай носиться цілий рік), кожухи (особливо цінувалися пошиті зі шкурки молодих ягнят сірі кожухи), кожушанки та жіночі кожухи з великим напівкруглим коміром,

чоботи (багаті носили сап'янці або з гарної юhti, бідніші – з волячої та конячої шкіри («шкапові»)), черевички, постолі. Автор зазначає, що овчини та шкіру для взуття переважно виробляли в містах, зрідка – в селах. Просте взуття селяни купували у місцевих шевців, більш вишукане придбавали на ярмарках та базарах [6, 15 – 21].

Велике значення для дослідження кустарного шкіряного промислу має семитомне видання «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом» за редакцією П. Чубинського, зокрема в т. I (випуск 2), зустрічаються прислів'я та приказки про шевця, в т. II – казки «Кирило кужемяка», «Швець-богатир». Відомості про хутряний та шкіряний одяг, взуття та аксесуари містяться в 7-му томі видання (розділ «Малоруссы (статистика, сельский быт, язык)»), де описуються різновиди хутряних шапок та їхні назви, шкіряні пояси, чоловіче та жіноче взуття, різновиди, крій та оздоблення кожухів та кожушанок [7].

Етнографічна програма, надрукована Етнографічним відділенням Імператорського російського географічного товариства в 1847 р. та розіслана в усі куточки Російської імперії, спонукала сільських мешканців, поміщиків та представників сільської інтелігенції описувати народне життя та збирати етнографічний матеріал, який друкувався переважно в офіційних місцевих газетах, що виходили в усіх губернських центрах під назвою «Губернские ведомости». Зокрема, в «Черниговских губернских ведомостях» була опублікована стаття Ф. Богуславського «Село Юриновка (Новгород-Северского уезда, Черниговской губернии) в историческом и этнографическом отношении», в якій автор підкреслює низьку якість роботи місцевих шевців [8, 42], а в статті «Историческое развитие технической и мануфактурной промышленности Черниговской губернии и современное ее состояние» характеризується стан розвитку шкіряного та овчинного кустарного промислу, називаються найбільші шкіряні заводи губернії, асортимент їх виробів та місця збуту [9, 145–146]. Етнографічна замітка «Местечко Олишевка, Козелецкого уезда» О. Шишацького-Ілліча знайомить з найбільш розвиненими місцевими промислами – овчинним та шкіряним; шевців у містечку переважна більшість, свої товари вони збувають на місцевих ринках; шевці в Олишівці мали гарні достатки, звідси – гонористий характер, про що свідчить місцеве прислів'я «Ви непотуруйте, що я швець, а говоріть, як з простим» [10, 280].

В «Киевских губернских ведомостях» зустрічається публікація «Жилище и одежда киевских крестьян», в якій описуються шкіряні та хутряні предмети селянського одягу: чоловіки носили чоботи з довгими халаявами та підбитими залізними скобами підборами, постолі (взували переважно під час польових робіт), овчинні кожухи (у багатіів покриті тканиною), чорна смушева шапка з верхівкою із червоного, синього чи зеленого сукна; жінки

у свята носили жовті сап'янці, у будні – прості чоботи [11, 142]. В публікації «Село Ходосовка» зазначається, що червоні сап'янці носили також парубки у святкові дні [12, 112].

Створена у 1872 р. Комісія з вивчення кустарних промислів Департаменту торгівлі та мануфактур при Міністерстві фінансів Росії опублікувала результати своїх досліджень у 16-томному виданні «Труды комиссии по исследованию кустарной промышленности в России». Стаття «Исследование кустарной промышленности в Полтавской губернии» (выпуск I) присвячена кустарним промислам Полтавської губернії [13, 31–39]. Ще одним фаховим виданням з вивчення кустарної промисловості були «Отчеты по исследованию кустарной промышленности в России», де друкувалися матеріали про виникнення промислів, організацію кустарного виробництва, чисельність кустарів. Так, В. Каталей у статті «Кустарная промышленность Полтавской и Черниговской губерний» висвітлює стан розвитку шкіряного кустарного промислу в Полтавській та Чернігівській губерніях, називає центри шкіряного виробництва, причини низької якості виробленої шкіри, дає характеристику овчинного промислу, описує якість вироблених овчин, готових кожухів, місця їх збуту [14, 283 – 288].

У публікації «Кожевенное производство в Нижегородской, Черниговской, Полтавской, Харьковской и Курской губерниях» М. Шевлягіна названі основні центри шкіряного промислу Полтавської та Чернігівської губерній, місця закупівлі сировини, описані виробничі процеси, види виробленої шкіри, збут готової продукції [15, 209–223].

Відомості про шкіряний промисел в Київській губернії знаходимо в дослідженні М. Пономарьова «Кустарные промыслы Курской и Киевской губерний». Автор зазначає, що шевський та овчинний промисли значною мірою розвинені в м. Богуславі Канівського повіту, причому вироблені овчини були низької якості у зв'язку з примітивною технікою виробництва [16, 351].

Створені наприкінці XIX – на початку XX ст. губернські архівні вчені комісії мали на меті не лише збір архівних історичних матеріалів, але й краєзнавчих відомостей, що друкувалися у виданнях комісій під назвою «Труды». Наприклад, у «Трудах Полтавской ученой архивной комиссии» була надрукована стаття Л. Падалки «Что сказало население Полтавской губернии о своем старом быте», в якій згадуються безпідборні чоботи, сап'янці («червоні чоботи»), постолі, кожухи нагольні, полушубки «до засобки», а також дається коментар про побутування певних елементів чоловічого та жіночого одягу в Полтавській губернії [17, 32–41].

В. Бучневич у дослідженні «Местечко Решетилівка, Полтавского уезда» описує шведський промисел в м. Решетилівка Полтавської губернії, підкреслює його значення для місцевих мешканців, значний розмір промислу, попит на продукцію. Решетилівка була центром розведення відомих решетилівських овець, тому місцеві мешканці також

займалися вичинкою та збутом високоякісних смушків [18, 13].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. кустарна промисловість Російської імперії зіткнулася з рядом проблем, обумовлених інтенсивним розвитком фабрично-заводської промисловості. Виникла необхідність підтримки кустарних промислів як на державному, так і на місцевому рівнях. У свою чергу це викликало потребу від державних та земських установ дослідити стан розвитку кустарних промислів на місцях. Результати роботи земств у цьому напрямку друкувалися у виданнях «Обзор деятельности земств по кустарной промышленности», «Правительственное содействие кустарной промышленности за десять лет (1888–1898)», упорядковані чиновником кустарного комітету міністерства землеробства та державного майна М. Пономарьовим. Так, в «Обзорі» за 1865–1897 рр. описано діяльність земств Полтавської та Чернігівської губерній, проаналізовано стан розвитку шевського кустарного промислу, проблеми та шляхи їх подолання [19, 278–320], а в публікації «Правительственное содействие» пропонувалася програма заходів з підтримки промислів [20, 11].

Наприкінці XIX ст. з'явилися монографічні дослідження з розвитку кустарних промислів (у тому числі шкіряного). Так, у праці Н. Цитовича «Кустарная промышленность в России» йдеться про важливість шкіряного та овчинного промислу для селянського господарства, зазначається, що для овчинників деяких російських губерній (переважно Калузької) промисел мав відхожий характер [21, 64–65].

Видання «Кустари и ремесленники Полтавской губернии» містить відомості про найбільш поширені промисли (в тому числі шкіряний) Полтавської губернії, форми виробництва, місця збуту товарів тощо: шевський промисел найбільше розповсюджений у Гадяцькому повіті, роботи веліся цілорічно в спеціально облаштованих приміщеннях; перша шевська артіль з'явилася в м. Полтаві у 1901 р.; на зимовий період до багатьох сіл приїжджали овчинники з Калузької губернії; найбільш поширеним промислом мешканців Решетилівської волості Полтавського повіту було вироблення смушків для шапок [22, 1–212].

В «Кратком обзоре кустарных промыслов» М. Пономарьова згадуються особливі приміщення для вироблення шкір – «кожевни» («чинбарні»), їх обладнання (чани, піч, товкодубня), інструменти кустаря-шкіряника для стругання та скобління шкір, допоміжні матеріали для обробки шкір (дубова кора, вапно, пемза, сандал) [23, 81, 84].

«Очерки кустарной промышленности в России» В. Воронцова подають загальні відомості про шкіряний кустарний промисел, зокрема, кількість кустарів, зв'язок промислу з землеробством, універсальність кустарів (у Чернігівській губернії «...тот же мастер: печник, плотник и сапожник или печник, портной и столяр»), умови збуту продукції, кредитування, участь у промислі дітей та жінок, розподіл праці тощо. Зазначено, що в м. Березна Борзенського повіту Чернігівської

губернії добре розвинене шкірообробництво, шапкарство, кушнірство [24, 47].

Фрагментарну інформацію щодо стану розвитку шкіряного промислу можна знайти в праці «Сборник сведений о Полтавской губернии» А. Богдановича, де згадуються основні центри шкіряного кустарного виробництва (Роменський, Лубенський, Переяславський повіти), називається продукція промислу (овчинні кожухи, селянські чоботи, сиром'ятна та підшовна шкіра) [25, 70, 84].

У праці О. Рибнікова «Кустарная промышленность и сбыт кустарных изделий» названо райони поширення шевського промислу (Чернігівська губернія: Кролевецький, Ново-зібківський, Чернігівський повіти; Київська губернія: Канівський, Таращанський, Чигиринський повіти), види виробленої шкіри, причини поступового занепаду промислу [26, 30, 90, 91].

В «Кратком обзоре кустарных промыслов Черниговской губернии» підкреслено важливе значення шкіряного кустарного промислу для Чернігівської губернії, вказано основні центри шкіряного промислу з детальним описом шевського промислу в с. Семенівка Ново-зібківського повіту, види збуту продукції та загальну кількість кустарів-шкіряників, шевців, овчинників, шорників у губернії [27, 26–28].

В. Мозговий у праці «Кустарная промышленность и отхожие промыслы крестьян Киевской губернии» висвітлює найбільш розвинені промисли на території Київської губернії (шевський та овчинно-тулубний), причини їх поширення, осередки, кількісний склад кустарів [28, 1–36].

Засновані в усіх губернських містах статистичні комітети надавали значний фактичний матеріал економіко-статистичного характеру, значну увагу приділяючи значенню кустарних промислів у господарському секторі країни. Вони також виявляли значний інтерес до етнографічних описів і розміщували їх у своїх «Памятных книгах», «Сборниках», «Календарях»: «Записки Черниговского губернского статистического комитета», «Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии», «Памятная книга Киевской губернии», «Памятная книга Полтавской губернии», «Сборник статистических сведений по Киевской губернии», «Полтавский земский календарь» та ін. Так, у статті «Сосницкий уезд в этнографическом отношении», розміщеній в «Земском сборнике Черниговской губернии», повідомляється, що місцеві шевці (як і бондарі, кравці) в пошуках заробітку ходили від села до села, працювали цілий рік. Проте, незважаючи на постійну роботу, жили шевці бідно [29, 65]. Надрукована у цьому ж виданні етнографічна замітка «Коропские сапожники» І. Шостака розповідає про ремісничі цехи м. Коропа Чернігівської губернії (в тому числі шевський та кушнірський); підкреслюється, що саме шевський промисел займає тут перше місце; автор описує асортимент та вартість виробів шевців, форми збуту продукції, причини занепаду промислу [30, 156–164]. В «Памятной книге Киевской губернии» подані статистичні

дані про кількість кустарів: шевців, шкіряників, шапкарів, лимарів, кушнірів [31, 218–220]. «Полтавский земский календарь» містить відомості про кількість шкіряників, овчинників, лимарів, їхній річний прибуток [32, 112–114].

Окремі публікації присвячені дослідженню шкіряного, овчинно-шубного та шевського промислів. Серед них стаття «Сапожный, сыромятно-шорный и кожевенный промысел» у збірнику «Кустарные промыслы в Киевской губернии: Итоги анкетного и местного обследования, произведенного Киевской губернской земской управой по поручению Губернского земского собрания» детально описує історію шкіряного промислу в Київській губернії, склад кустарів, знаряддя праці, сировину, асортимент виробів, форми збуту продукції, кредитування кустарів [33, 177–200].

Праця В. Святловського «Кустари-кожевники Полтавской губернии» висвітлює стан розвитку, осередки шкіряного промислу в Полтавській губернії, його значення для економічного життя губернії, а також кількісний склад кустарів, технологію виробництва, її недоліки та шляхи покращення, закупівлю сировини, збут продукції, кредитування промислу, економічний стан шкіряників та вплив заняття промислом на здоров'я кустарів і навколишнє середовище [34, 5–57].

Дослідженню кустарної обробки шкіри та хутра і виробів з них присвячена стаття Д. Ярошевича «Кустарный промысел в Полтавской губернии», в якій зазначається, що кустарні промисли, в тому числі шкіряний, є для малоземельних та безземельних селян чи не єдиним джерелом заробітку у вільний від сільськогосподарських робіт час; нерідко кустарі повністю відходили від землеробства для заняття промислом цілорічно. Автор описує складні умови праці кустарів-шкіряників, їхні професійні хвороби, вплив відходів виробництва на довкілля [35, 5–20].

Фрагментарні відомості про кустарний шкірообробний та шевський промисел містяться у дослідженні М. Сосновського «Опыт исследования промыслов сельского населения Полтавского уезда», зокрема, наведено дані про кількість шевців, шапкарів, шорників, шкіряників та кушнірів у Полтавському повіті Полтавської губернії [36, 4]. М. Арандаренко у праці «Записки о Полтавской губернии» зазначає, що найбільшого розвитку шевський промисел у Полтавській губернії досяг у м. Ромни; місцеві вироби мають високу якість та можуть конкурувати з виробами столичних майстрів [37, 329].

«Очерки домашних промыслов и ремесел Полтавской губернии. Промыслы Лохвицкого уезда» С. Лисенка висвітлюють стан розвитку шкіряного кустарного промислу в селах та містечках Лохвицького повіту Полтавської губернії, а саме: шевський промисел у м. Вороньках, овчинний промисел в селах Бодакві, Сенчі, Пісках, шевський промисел у Сенчанській та Пісківській волостях. Автор детально описує заготівлю сировини, інструменти, процес виробництва, форми збуту, попит на продукцію, заробіток кустаря [38, 109–154].

Важливе значення для дослідження шкіряного кустарного промислу має робота В. Василенка «Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии», в якій повідомляються назви інструментів овчинників (кадовб, скахва, ключ, дрешпак), шкіряників (зольник, дубник, товкодубня, ступа, товчач, штрихоль, скахва, кобила, тупик), шевців (шило, правило, клепа, молоток, обценки, клесачка, шолгун); технологічних операцій (наполіскувати, дати дуба, наводити личко); сортів овчин (українка, молдавка, херсонка, чунтук, ординка, линтвар, стариця, перестрига) та шкір (полувал, витяжка); різновидів та деталей верхнього хутряного одягу (кожух, кожушина, кожушанка, дубльонка, свита колова, комір, уси, засобок, затулок, опушка, поли, ластки, переда, набиванка, ільтиця, мережки, облямівка, стьожечка); видів шапок та їх деталей (йолом, кучма, зінківка, караїмка, йоломчик, яламок, кабардинка, кубанка, треух); видів чобіт (виворотні, брижати, рантові, гвоздьові, сап'янци) та іншого взуття (черевики, ботики, щиблети); лимарських виробів (хомут, кліщі, супоня, пітник, кришка, гуж, сіделка, попруга, черезсідельник, узда) і т. д. [39, 153–162].

Л. Плавтов у дослідженні «Краткий обзор кустарных промыслов Черниговской губернии» зазначив, що шевський промисел займає основне місце серед промислів з обробки тваринних продуктів; Чернігівська губернія за кількістю шевців, що працюють на збут, займала перше місце в Російській імперії. Одним із найбільших центрів шевського промислу є село Семенівка, для місцевих шевців промисел мав відхожий характер – вони від'їжджали цілими «швальнями» і працювали не лише в Чернігівській, але й Катеринославській губернії. Шкіряний промисел також займав важливе місце серед дрібної промисловості губернії; незважаючи на те, що промислом займалося небагато кустарів, вони виробляли шкіри на 1 млн. крб. на рік; найбільшим центром овчинного промислу було м. Березна [40, 25–28].

В «Кратких очерках кустарных промыслов Черниговской губернии» К. Пакульського йдеться про осередки шкіряного та овчинного кустарного промислу в Чернігівській губернії, описана технологія обробки шкіри та овчини, вартість готової продукції. Автором також проаналізовано шевський промисел губернії, зокрема, закупівлю сировини, процес виготовлення взуття та його якість, збут виробів, умови праці та заробіток шевців [41, 23–36].

Розглянувши праці з дослідження шкіряного кустарного промислу на території Середньої Наддніпрянщини в другій половині XIX – на початку XX ст., можна дійти таких висновків:

перші дослідження шкіряного кустарного промислу здійснювались шляхом збирання статистичних, економічних та етнографічних матеріалів;

праці з дослідження кустарних промислів мали описовий характер: у них зазначалися

регіони поширення промислу, кількість кустарів-шкіряників, умови їхньої праці, виробничі процеси, асортимент та збут продукції; вони були переважно публіцистичного характеру і друкувалися у періодичних виданнях (наприклад, «Киевская старина»);

у кінці XIX ст. активізувалася робота губернських земств щодо вивчення кустарних промислів; етнографічні матеріали друкувалися в офіційних губернських газетах «Черниговские губернские ведомости», «Киевские губернские ведомости», «Полтавские губернские ведомости»;

етнографічні дослідження в Російській імперії проводилися переважно науковими товариствами, результати яких друкувалися у виданнях «Этнографический сборник», «Вестник ИРГО», «Живая старина» та ін.;

офіційним органом, створеним для вивчення кустарних промислів, була Комісія з вивчення кустарних промислів Департаменту торгівлі та мануфактур при Міністерстві фінансів Росії, яка публікувала результати своїх досліджень у виданні «Труды комиссии по исследованию кустарной промышленности в России»;

у кінці XIX – на початку XX ст. з'явилися монографічні дослідження з розвитку шкіряного кустарного промислу; вони містили ґрунтовний аналіз розвитку промислу, зокрема, передумови його виникнення та поширення, зв'язок із землеробством, економічний стан кустаря і т.д.

Отже, у дорадянський період була започаткована база для подальшого вивчення питання розвитку шкіряного кустарного промислу в Середній Наддніпрянщині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Степовой Н. Малорусская народная одежда. Козелецкий уезд // Киевская старина. – 1893. – №12. – С. 444–450.
2. Степовой Н. Малорусская народная одежда. Нежинский уезд // Киевская старина. – 1893. – №5. – С. 272–284.
3. Милорадович В. Житье-бытье Лубенского крестьянина // Киевская старина. – 1902. – Вып. 10. – С. 62–91.
4. Иваница А. Домашний быт малоросса, Полтавской губернии Хорольского уезда // Этнографический сборник, издаваемый ИРГО. – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1853. – Вып. 1. – С. 337–371.
5. Афанасьев-Чужбинский А. Быт малорусского крестьянина // Вестник ИРГО. – СПб.: Типография Эдуарда Праца, 1855. – Т.1. – С. 129 – 155.
6. Афанасьев-Чужбинский А. Поездка в Южную Россию. Очерки Днепра // Собрание сочинений А.С. Афанасьева-Чужбинского. – СПб.: Книгоиздательство Герман Гоппе, 1893. – Том VII. – 452 с.
7. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом. Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским. – СПб., 1872 – 1878. – Т. I. – Т. VII.
8. Богуславский Ф. Село Юриновка (Новгород-Северского уезда, Черниговской губернии) в историческом и этнографическом отношении // Черниговские губернские ведомости. – 1855. – № 19, 20, 21, 26.
9. Историческое развитие технической и мануфактурной промышленности Черниговской губернии и

современное ее состояние // Черниговские губернские ведомости. – 1852. – № 15. – С. 145–146.

10. Шишацкий-Иллич А. Местечко Олишевка Козелецкого уезда // Черниговские губернские ведомости. – 1852. – №26. – С. 278–280.

11. Жилище и одежда Киевских крестьян // Киевские губернские ведомости. – 1855. – № 21. – С. 142–143.

12. Село Ходосовка // Киевские губернские ведомости. – 1855. – № 17. – С. 109–113.

13. Труды комиссии по исследованию кустарной промышленности в России. – СПб., 1879. – Вып. 1. – С. 31–39, 62–63.

14. Каталей В. Кустарная промышленность Полтавской и Черниговской губерний. Исследования 1889 г. // Отчёты и исследования по кустарной промышленности в России. – СПб.: Типография В. Киршбаума, 1892. – Том I. – С. 283–304.

15. Шевлягин Н. Кожевенное производство в Нижегородской, Черниговской, Полтавской, Харьковской и Курской губерниях // Отчёты и исследования по кустарной промышленности в России. – СПб.: Типография В. Киршбаума, 1894. – Том II. – С. 195–259.

16. Пономарев Н. Кустарные промыслы Курской и Киевской губерний. Исследования 1889 – 1890 гг. // Отчёты и исследования по кустарной промышленности в России. – СПб.: Типография В. Киршбаума, 1892. – Том I. – С. 317–353.

17. Падалка Л. Что сказало население Полтавской губернии о своём старом быте. – Полтава: Труды Полтавской учёной архивной комиссии, 1905. – 86 с.

18. Бучневич В. Местечко Решетилровка, Полтавского уезда // Труды Полтавской учёной архивной комиссии. – 1917. – С. 5–55.

19. Обзор деятельности земств по кустарной промышленности (1865 – 1897). – СПб.: Типография В. Киршбаума, 1897. – С. 278–320.

20. Правительственное содействие кустарной промышленности за десять лет (1888 – 1898). – СПб.: Типография В. Киршбаума, 1898. – 178 с.

21. Цытович Н. Кустарная промышленность в России. – К.: Университетская типография И. Завадского, 1884. – 150 с.

22. Кустари и ремесленники Полтавской губернии по сведениям, собранным в 1898 и 1900 гг. – Полтава: Типо-литография Л. Фришберга, 1901. – 213 с.

23. Пономарев Н. Краткий обзор кустарных промыслов. – СПб.: Паровая Скоропечатня М.М. Гутзац, 1902. – 109 с.

24. Воронцов В. Очерки кустарной промышленности в России. – СПб.: Типография В. Киршбаума, 1886. – 233 с.

25. Богданович А. Сборник сведений о Полтавской губернии: с картой губернии и планом г. Полтавы. – Полтава: Типография губернского правления, 1977. – 238 с.

26. Рыбников А. Кустарная промышленность и сбыт кустарных изделий. – М.: Типография П. Рябушинского, 1913. – 174 с.

27. Краткий обзор кустарных промыслов Черниговской губернии. – Чернигов: Типография Черниговского губернского земства, 1914. – 102 с.

28. Мозговой В. Кустарная промышленность и отхожие промыслы крестьян Киевской губернии. – К.: Типография губернского земства, 1887. – 36 с.

29. Сосницкий уезд в этнографическом отношении // Земский сборник Черниговской губернии. – Чернигов: Типография губернского земства, 1899. – С. 44–77.

30. Шостак И. Коропские сапожники // Земский сборник Черниговской губернии. – 1891. – № 6 – 7. – С. 155–168.

31. Памятная книга Киевской губернии. – Киев: Губернская типография, 1857. – 385 с.

32. Полтавский земский календарь на 1910 год. – Полтава: Электрическая типо-литография «Дохман», 1909. – 156 с.

33. Сапожный, сыромятно-шорный и кожевенный промысел // Кустарная промышленность в Киевской губернии: Итоги анкетного и местного обследования, проведенного Киевской Губернской земской управой по поручению Губернского земского собрания. – К.: Тип. насл. К. Круглянского, 1912. – С. 177–200.

34. Святловский В. Кустари-кожевенники Полтавской губернии. – Полтава: Типо-литография И. Дохмана, 1894. – 58 с.

35. Ярошевич Д. Кустарный промысел в Полтавской губернии. Очерк // Вестник Европы. – СПб., 1902. – Том IV. – С. 5–28.

36. Сосновский М. Опыт исследования промыслов сельского населения Полтавского уезда. – Полтава: Типо-литография губернского правления, 1898. – 75 с.

37. Арандаренко Н. Записки о Полтавской губернии: в 3-х частях. – Полтава: Типография Губернского правления, 1852. – Часть III. – 434 с.

38. Лысенко С. Очерки домашних промыслов и ремесел Полтавской губернии. Промыслы Лохвицкого уезда. – Одесса: Изд. Полтав. Губерн. Земства. – Выпуск III. – 1904. – 194 с.

39. Василенко В. Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии. – Харьков: Типо-литография «Печатное Дело», 1902. – 78 с.

40. Плавтов Л. Краткий обзор кустарных промыслов Черниговской губернии. – Чернигов: Типография Губернского Земства, 1914. – 32 с.

41. Пакульский Н. Краткие очерки кустарных промыслов Черниговской губернии. – К.: Тип. И.И. Горбунова, 1898. – 113 с.

Оксана Семенова

Кожевенный кустарный промысел Среднего Приднепровья в исследованиях второй половины XIX – начала XX века

Аннотация. В статье освещены вопросы изучения состояния развития кожевенного кустарного промысла украинцев Среднего Приднепровья в конце XIX – начале XX в. как официальными учреждениями (губернскими земствами, статистическими комитетами, правительственными комиссиями), так и отдельными исследователями. Существующую литературу о кустарной обработке кожи и меха на территории Среднего Приднепровья условно можно разделить на три периода: досоветский, советский и постсоветский (современный). Автор рассматривает написанные в досоветский период (1850–1917 гг.) этнографические материалы и научные труды, которые создали базу для дальнейшего изучения вопроса развития кожевенного кустарного промысла в Среднем Приднепровье.

Ключевые слова: кожевенный кустарный промысел, периодические издания, научные исследования, досоветский период, губернские земства.

Oksana Semenova

Leather Cottage Industry of the Middle Dnieper Region in Researches of the Latter Half of XIX – Early XX Centuries

Annotation. *In the article author analyzed problem of research of leather cottage industry in the Middle Dnieper Region in the latter half of XIX – early XX centuries both by official bodies (gubernial zemstvos, statistic committees, government commissions) and separate researchers. All the available literature on leather working in home conditions can be conditionally divided into three periods: pre-Soviet, Soviet and post-Soviet (modern). Author examined pre-Soviet ethnographic materials and scientific works (1850 – 1917) which established a base for further research of leather cottage industry in the Middle Dnieper Region.*

Key words: *leather cottage industry, periodicals, scientific researches, pre-Soviet period, gubernial zemstvos.*